ГОДИШЕН ЗБОРНИК
НА ФИЛОЗОФСКИОТ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ ВО СКОПЈЕ
Природно-математички оддел
Книга 7 (1954), № 1
ANNUAIRE
DE LA FACULTÉ DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE
Section des sciences naturelles
Tome 7 (1954), № 1

MILAN S. POPADIĆ

O INDUKTIVNIM SISTEMIMA

MILAN S. POPADIĆ

ON INDUCTIVE SYSTEMS

Скопје — Skopje
1954

PREDGOVOR

Sadržina ovog rada upravo je tema obrađena za doktorsku disertaciju, koja je branjena 9 februara ove godine, na Sveučilištu u Zagrebu. Rad je u vezi sa izvesnim radovima profesora Đ. Kurepe. Profesor Đ. Kurepa mi je predložio da pokušam „iscrpsti“ ravan elementarnim početnim komadima, što bi, ukoliko uspe, pretstavljalo uopštenje jednog njegovog stava. Upravo teškoće na koje sam tom prilikom naišao, dovele su me do uvođenja pojma „induktivnog sistema“ i rezultata u vezi sa tim, a najzad je došlo i rešenje pomenutog problema.*

Ovom prilikom smatram za neophodno da najtoplije zahvalim g. profesoru Đ. Kurepi na sugestijama i pomoći koju mi je pružao tokom celog rada, kako upućivanjem na literaturu, tako i usmenim pretresanjem izvesnih problema.

M. S. P.

10 mart 1954 godine
Skopje

---

*) Vidi teoremu 2 na strani 23 u radu pod brojem 4, navedenom na kraju članka.

1. UVOD

1. 1. Princip „*matematičke indukcije*" najpre se pojavio u matematici u obliku principa „*totalne indukcije*" koji glasi:
Ako je neki stav istinit za broj 1, *i ako iz istinitosti za prirodan broj n sleduje njegova istinitost i za broj* $n+1$, *onda je on istinit i za svaki prirodan broj.*

Ovaj princip omogućuje jedan prvenstveno matematički metod dokazivanja, koji je naročito u poslednje vreme korišćen. Prvi put se javljaju elementi ovakvog načina dokazivanja kod EUKLID-a, pa zatim u nešto jasnijem obliku kod Italijana FRANCESCO-a MAUROLICO-a, i najzad kod B. PASCAL-a [1, 504] i J. BERNOULLI-a [2, 341]. Međutim tek u prošlom veku počinje njegova svestrana i plodna primena, a početkom ovoga veka javlja se značajna diskusija o logičkoj prirodi navedenog principa. U diskusiji su učestvovali i najpoznatiji matematičari novijeg vremena POINCARÉ, ZERMELO, HILBERT i drugi.

U isto vreme javljaju se izvesna uopštenja. Najpre *princip transfinitne indukcije* [3, 113], koji je karakterističan za dobro uređene množine kao što je princip totalne indukcije karakterističan za množinu prirodnih brojeva. Zatim imamo, prema nazivu Đ. KUREPE [4, 22], LEBESGUE—HINČIN-ovo *svojstvo*, karakteristično za potpuno uređene množine bez unutrašnjih lakuna.* Najzad Đ. KUREPA, između ostalog, formuliše *opšti princip indukcije za uređene* (tj. delimično uređene) *množine*.

1. 2. Obeležavajući velikim latinskim slovima množine, a sa Λ praznu množinu, opšta šema principa indukcije može se formulisati na sledeći način:

Pr 1. 2. 1. *Za proizvoljne množine M i N iz relacije* $N \subseteq M$ *i uslova:*

1. *postoji množina A za koju su zadovoljene relacije* $\Lambda \subset A \subseteq M$, $A \subseteq N$;

2. *za svaku množinu B, za koju je* $\Lambda \subset B \subset M$, $B \subseteq N$, *postoji množina C koja zadovoljava relacije* $B \subset C \subseteq M$, $C \subseteq N$

— *sleduje* $M = N$.

Druga nešto opštija formulacija glasi:

Pr 1. 2. 2. *Za proizvoljne množine M i N iz uslova:*

1. *postoji množina A za koju su zadovoljene relacije* $\Lambda \subset A \subseteq M$, $A \subseteq N$;

---

* Vidi definiciju 5. 1. 6.

2. *za svaku množinu B, za koju je* $\Lambda \subset B \subset M$, $B \subseteq N$, *postoji množina C koja zadovoljava relacije* $B \subset C \subseteq M$, $C \subseteq N$
— *sleduje* $M \subseteq N$.

Sledeći očevidan stav karakteriše odnos navedenih propozicija:

T 1. 2. 1. *Istinitost propozicije* 1. 2. 2. *povlači istinitost propozicije* 1. 2. 1.

Prema tome svi rezultati koji se dobijaju u vezi sa *propozicijom* 1. 2. 2 odnose se i na *propoziciju* 1. 2. 1.

Princip indukcije ukazuje u neku ruku na koji se način data množina *M* može „iscrpsti" [5, 110]. Iscrpljivanje se vrši podmnožinama množine *M* (množine *A*, *B*, *C* u navedenim propozicijama). Međutim u konkretnom slučaju te podmnožine pripadaju određenom sistemu $S(M) \subseteq P(M)$ [$P(M)$ — *partitivna množina* od *M*]. Tako, na primer, ako pod *elementarnim početnim komadom* $(-, a|_M$ potpuno uređene množine *M* razumemo množinu svih elemenata koji prethode elementu *a*, bilo da *a* pridružimo ili ne toj množini. mogli bi formulisati sledeću propoziciju:

Za potpuno uređenu množinu M i proizvoljnu množinu N iz uslova:

1. *postoji elementarni početni komad A od M, koji zadovoljava relaciju* $\Lambda \subset A \subseteq N$;

2. *za svaki elementarni početni komad B od M, za koji je* $\Lambda \subset B \subset M$, $B \subseteq N$, *postoji elementarni početni komad C od M, koji zadovoljava relaciju* $B \subset C \subseteq N$
— *sleduje* $M \subseteq N$.

Ova propozicija dobija se iz *propozicije* 1. 2. 2 kada se specificiraju uslovi za množine *A*, *B* i *C*, na taj način što se pretpostavi da pripadaju sistemu svih elementarnih početnih komada od *M*. Kao što je dokazano [4, 23—24], ovaj stav je istinit ako je *M* bez unutrašnjih lakuna; međutim ako *M* ima unutrašnjih lakuna, onda on nije tačan. Iz ovog prostog primera vidi se značaj sistema kome pripadaju množine *A*, *B*, *C*. U vezi sa ovim, imamo sledeću definiciju:

D 1. 2. 1. *Sistem* $S(M)$ *podmnožina od M naziva se induktivnim sistemom za množinu M, ili prosto induktivnim sistemom, ako je propozicija* 1. 2. 2 *istinita kada su A, B i C elementi od* $S(M)$, ili preciznije:

Sistem $S(M)$ *podmnožina množine M naziva se induktivnim za M ako, ma kakva bila množina N, iz uslova:*

1. *postoji množina* $A \in (S(M) \setminus \{\Lambda\}) \cap P(N)$*;

2. *za svaku množinu* $B \in (S(M) \setminus \{\Lambda, M\}) \cap P(N)$ *postoji množina* $C \in S(M) \cap P(N)$ *za koju je* $B \subset C$
— *sleduje* $M \subseteq N$.

---

* $A \setminus B$ znači množinu svih elemenata od *A* koji ne pripadaju množini *B*.

Ubuduće, kada se pozivamo na uslove 1 i 2, koristićemo njihovu eksplicitnu formulaciju u propoziciji 1. 2. 2.

Dakle kada su za elemente induktivnog sistema zadovoljeni uslovi 1 i 2 uvek je $M \subseteq N$. Prema tome, za svaku potpuno uređenu množinu bez unutrašnjih lakuna, množina svih elementarnih početnih komada pretstavlja induktivan sistem. Međutim, ako M sadrži bar jedan unutrašnji ponor, ovaj sistem nije induktivan za M. Takođe se može lako pokazati da je za svaku množinu njena partitivna množina induktivan sistem.* — Dakle postavlja se sledeći problem:

P 1. 2. 1. *Koji su nužni i dovoljni uslovi da bi dati sistem $S(M)$ podmnožina množine M bio induktivan za M?*

Rešenje ovog problema i njegovih uopštenja, kao i primene dobijenih rezultata, jeste glavni cilj ove rasprave.

1. 3. Da bi se izbegle raznovrsne interpretacije pojedinih termina, sve glavnije definicije biće eksplicite formulisane. Takođe, radi preglednosti pri dokazivanju originalnih stavova, navešćemo i neke poznate stavove. U toku dokazivanja nećemo se, tamo gde je to razumljivo po sebi, baš uvek pozivati na sve stavove.

Cela rasprava sadrži pored uvodnog još osam odeljaka (2—9). U drugom odeljku se navode potrebne definicije i stavovi koji će poslužiti za dokaz jedne od osnovnih teorema, a kojoj je posvećen treći odeljak. Četvrti odeljak se bavi induktivnim sistemima, pri čemu su uvedeni još neki novi pojmovi. U petom primenjuju se dobijeni rezultati uglavnom na uređene množine. Tu ima i originalnih rezultata, ali je i na već poznatim rezultatima ilustrovana teorija induktivnih sistema. Šesti, sedmi i osmi odeljak sadrže nove formulacije principa indukcije i uopštenja pojma induktivnog sistema. Deveti odeljak sadrži jedan stav karakterističan za konačne množine, a pored toga tu se određuje mesto stava **CCT** 4. 1. 2 u sistemu GÖDEL-ovih aksioma za teoriju množina.

Svaki odeljak je podeljen na paragrafe a numeracija je poziciona. Za izvesne pojmove su upotrebljene skraćenice: **A**-*aksioma*, **D**-*definicija*, **Pr**-*propozicija*, **L**-*lema*, **T**-*teorema*, **C** (uz oznaku onog stava iz koga sleduje) — *posledica*, **P**-*problem*. Ako su u nekom od ovih iskaza navedene tačke pod rednim brojem, onda, pri pozivu na neku tačku, pored njenog rednog broja navodi se u zagradi oznaka iskaza. Na primer 2 (**Pr** 1. 2. 2) znači da se radi o uslovu 2 *propozicije* 1. 2. 2.

Najzad brojevi u zagradi uglastoj odnose se na spisak literature koji je na kraju teksta. Masno otštampani pretstavljaju redni broj u spisku, a ostali strane u delu koje je navedeno pod prvim brojem. Ako stoji [**2**, 36; **12**, 73, 82—96] to znači da se radi o raspravama pod brojevima 2 i 12, dok ostali brojevi pretstavljaju strane u tim raspravama.

---

* Vidi stav CCT 4. 1. 2.

2. POMOĆNI STAVOVI

2. 1. Najpre ćemo objasniti upotrebu nekih simbola i operatora.

Ako je p neka propozicija, onda je $\sim p$ njena negacija. Ako je ρ binarna relacija, izrazi $x, y, \cdots \rho\, A$ i $A\, \rho\, x, y, \cdots$ ekvivalentni su sistemu relacija $x \rho A$, $y \rho A, \cdots$, odnosno $A \rho x$, $A \rho y, \cdots$. Tako, na primer, izraz $x, y, z \in A$ ekvivalentan je sistemu $x \in A, y \in A, z \in A$.

Neka je ρ binarna relacija definisana u množini S. Ako je $a \in S$ i $A \subseteq S$, onda relacija $a \rho \cdot A$ (ili $A \cdot \rho a$) znači da je za svako $x \in A$ i $a \rho x$ (ili $x \rho a$), tj. $a \rho \cdot A = \underset{x \in A}{\mathrm{U}} \{a \rho x\}$ (ili $A \cdot \rho a = \underset{x \in A}{\mathrm{U}} \{x \rho a\}$). Takođe, ako je $A, B \subseteq S$ imamo da je $A \cdot \rho \cdot B = \underset{x \in A,\, y \in B}{\mathrm{U}} \{x \rho y\}$. Na primer relacija $\{x, y, z\} \cdot \in A$ ekvivalentna je relaciji $x, y, z \in A$. Dakle tačka u ovom slučaju pretstavlja operator koji vrši „dezintegraciju" ili, još bolje, „atomiziranje" množine uz koju je; stoga je možemo nazvati *atomizatorom*.

Ako je o proizvoljan operator a A ma kakva množina, na čije se elemente on može primeniti, onda će izraz $o \cdot A$ značiti isto što i $\underset{x \in A}{\mathrm{U}} \{o\, x\}$, tj. množinu elemenata $o\, x$, $x \in A$. Tako, na primer, relacija $A \cdot < a$ pretstavlja množinu svih relacija $x < a$, pri čemu je $x \in A$. Međutim $\sim \cdot (A \cdot < a)$ pretstavlja množinu čiji su elementi relacije $\sim (x < a)$, gde je $x \in A$. Slično značenje imaju i operatori $\cdot o, \cdot o \cdot$.

2. 2. Sada ćemo dati neke osnovne definicije.

D 2. 2. 1. *Relacijom reda $\leqslant$ naziva se svaka binarna relacija, definisana u izvesnoj množini A, ako su za $x, y, z \in A$ zadovoljeni sledeći uslovi:*

1. $x \leqslant x$;
2. *iz* $x \leqslant y$, $y \leqslant z$ *sleduje* $x \leqslant z$;
3. *iz* $x \leqslant y$, $y \leqslant x$ *sleduje* $x = y$.

Relacije $x \leqslant y$ i $y \geqslant x$ su ekvivalentne, a $x < y$ $(y > x)$ ekvivalentno je sistemu relacija $x \leqslant y$ $(y \geqslant x)$ i $x \neq y$. Ako je jednovremeno $\sim (x \leqslant y)$ i $\sim (y \leqslant x)$, kaže se da su elementi x i y neuporedivi, i beleži se $x \parallel y$.

Iz definicije relacije neuporedivosti lako se vidi da je $\sim (x \parallel x)$, dalje da $x \parallel y$ povlači $y \parallel x$, i da nije tranzitivna. Kao što je poznato, relacije $\subseteq$, $\supseteq$ su takođe relacije reda.

D 2. 2. 2. *Relacija $x\, c\, y$ znači da je bar jedna od relacija $x \leqslant y$ i $y \leqslant x$ ispunjena. c je relacija uporedivosti.*

Napomenimo da je ova relacija refleksivna, simetrična ali ne i tranzitivna. Jasno je da su relacije $x \parallel y$ i $\sim (x\, c\, y)$ ekvivalentne.

D 2. 2. 3. *Množina A, u kojoj je definisana izvesna relacija reda, naziva se uređenom množinom. Ako je $A \cdot c \cdot A$, mno-*

žina A je potpuno uređena. Ako pak sistem relacija $x, y \in A$ i $x \neq y$ povlači uvek $x \parallel y$, A je neuređena množina.

Praznu množinu i množinu od jednog elementa možemo smatrati i kao potpuno uređene i kao neuređene množine.

D 2. 2. 4. *Neka je A uređena množina. Elemenat $a \in A$ naziva se gornjim (donjim)* ivičnim elementom ako je za svako $x \in A$ takođe $\sim (a < x)$ $(\sim (x < a))$, tj. ako je $\sim \cdot (a < \cdot A)$ $(\sim \cdot (A \cdot < a))$. Ako je pak $A \cdot \leqslant a$ $(a \leqslant \cdot A)$, onda je a završni (početni) elemenat množine A. Elementi koji nisu ivični nazivaju se unutrašnjim. Početni i završni elementi nazivaju se i krajnjim.*

Ako su u nekoj množini definisane izvesne ralacije, onda one određuju njenu *strukturu*. Ubuduće, kad god je reč o podmnožini B neke množine A sa izvesnom strukturom, smatraćemo da je i njena struktura potpuno određena relacijama koje definišu strukturu množine A. Tako, na primer, podmnožina B uređene množine A je uređena množina i to tako da za svaka dva elementa $x, y \in B$ važi isti uređajni odnos kao i u množini A. Isto tako B je *prava podmnožina* od A, ako je $\Lambda \subset B \subset A$.

D 2. 2. 5. *Neka je $B \subseteq A$, gde je A uređena množina. Svaki elemenat $a \in A$, za koji je $B \cdot \leqslant a$ $(a \leqslant \cdot B)$, naziva se gornjom (donjom) granicom ili majorantom (minorantom) množine B u množini A. Ako množina majoranata (minoranata) ima donji (gornji) ivični elemenat, onda se on naziva supremumom (infimumom) množine B u množini A, i beleži se $\sup_A B$ $(\inf_A B)$.*

D 2. 2. 6. *Potpuno uređena (neuređena) podmnožina B uređene množine A, naziva se lancem (prevojem) množine A. Ako za svaki lanac (prevoj) $C \subseteq A$ relacija $B \subseteq C$ povlači relaciju $B = C$, B je maksimalan lanac (prevoj).*

Ako je F množina svih lanaca neke uređene množine, lako je uočiti da su maksimalni lanci gornji ivični elementi od F. Jasno je takođe da je svaka podmnožina potpuno uređene množine A lanac, dok je A maksimalan lanac. Najzad napomenimo da ćemo sistem množina, potpuno uređen relacijom inkluzije, nazivati još i *monotonom porodicom*** množina.

2. 3. Sada navodimo pomoćne stavove, od kojih izvesne, zbog njihove očevidnosti, nećemo dokazivati.

L 2. 3. 1. *Ako je F sistem množina, relacija $A \in F$ povlači relacije $A \subseteq \bigcup_{X \in F} X$ i $A \supseteq \bigcap_{X \in F} X$.*

L 2. 3. 2. *Ako je $F \cdot \subseteq A$ $(A \subseteq \cdot F)$, pri čemu je F izvestan sistem množina, onda je $\bigcup_{X \in F} X \subseteq A$ $(\bigcap_{X \in F} X \supseteq A)$.*

---

*) Čitanjem izraza u zagradi, namesto termina pred zagradom, dobijaju se dualni stavovi.

** Termini *sistem*, *porodica* imaju isto značenje kao i termin množina, a upotrebljavaće se obično za množine čiji su elementi takođe množine.

L 2. 3. 3. *Za svaki sistem množina F, sa završnim (početnim) elementom X', važi relacija $\bigcup_{X\in F} X = X'$ ($\bigcap_{X\in F} X = X'$). Obrnuto ako za $X' \in F$ važi relacija $\bigcup_{X\in F} X = X'$ ($\bigcap_{X\in F} X = X'$), X' je završni (početni) elemenat od F.*

L 2. 3. 4. *Ako za sistem množina F važi relacija $\sim (X' \in F)$, pri čemu je $X' = \bigcup X$ ($X' = \bigcap X$), onda F nema završnog (početnog) elementa. Ako je pored toga F monotona porodica, onda za svako $X_1 \in F$ postoji $X_2 \in F$ za koje je $X_1 \sqsubset X_2$ ($X_2 \sqsubset X_1$).*

Dokaz. Kada bi F imalo završnog (početnog) elementa, to bi, na osnovu L 2. 3. 3, bio elemenat X' koji međutim ne pripada množini F. Dakle F nema završnog (početnog) elementa. Neka je sada F monotona porodica množina i $X_1 \in F$. Pošto X_1 nije završni (početni) elemenat od F, postoji elemenat X_2 za koji je $\sim (X_2 \sqsubseteq X_1)$ ($\sim (X_1 \sqsubseteq X_2)$), a zbog monotonosti $X_1 \sqsubset X_2$ ($X_2 \sqsubset X_1$).

L 2. 3. 5. *Ako u uređenoj množini A svaki lanac ima supremum (infimum) u A, množina A ima bar jedan gornji (donji) ivični elemenat.*

To je tako zvana ZORN-ova lema. Dokaza ima više [6, 42; 7, 110—113; 8, 434—438; 9, 174—176] i većina se pojavila poslednjih godina, ma da ju je M. ZORN formulisao, nešto drukčije, još 1935 godine [10, 667—670]. Svi dokazi pretpostavljaju *aksiomu izbora*.

L 2. 3. 6. *Za svaku monotonu porodicu F lanaca uređene množine A, množine $\bigcup_{X\in F} X = X'$ je takođe lanac.*

Dokaz je jednostavan.

L 2. 3. 7. *Neka je $S(A)$ izvestan sistem podmnožina množine A. Za svako $F \sqsubseteq S(A)$, za koje je $\bigcup_{X\in F} X = X' \in S(A)$ ($\bigcap_{X\in F} X = X' \in S(A)$), važi relacija $sup_{S(A)} F = X'$ ($inf_{S(A)} F = X'$).*

Dokaz. Da je X' majoranta (minoranta) za F u $S(A)$ — to je očevidno. Ako X' nije supremum (infimum), onda nije ni donji (gornji) ivični elemenat množine svih majoranata (minoranata) od F; dakle postoji majoranta (minoranta) $X'' \in S(A)$ takva da je $X'' \sqsubset X'$ ($X' \sqsubset X''$). Kako je $F \cdot \sqsubseteq X''$ ($X'' \sqsubseteq \cdot F$), iz L 2. 3. 2 imamo $\bigcup_{X\in F} X \sqsubseteq X''$ ($X'' \sqsubseteq \bigcap_{X\in F} X$), odnosno $X' \sqsubseteq X''$ ($X'' \sqsubseteq X'$), što protivreči relaciji $X'' \sqsubset X'$ ($X' \sqsubset X''$). Dakle tvrđenje leme je tačno.

CL 2. 3. 7. *Za svaki sistem $F \sqsubseteq P(A)$, gde je A proizvoljna množina, važi relacija $sup_{P(A)} F = \bigcup_{X\in F} X$.*

Dokaz ovog stava može se i direktno sasvim jednostavno izvesti.

L 2. 3. 8. *Svaki lanac B uređene množine A podmnožina je bar jednog maksimalnog lanca.*

Ovaj stav utvrđuje egzistenciju maksimalnih lanaca u uređenim množinama. Dokaz postoji kod HAUSDORFF-a [3, 140—141] i kod drugih [11, 676—677], i pretpostavlja mogućnost dobrog uređenja, odnosno aksiomu izbora. Mi ćemo ga izvesti iz prethodnih stavova.

Dokaz. Neka je $S(A)$ sistem svih lanaca $X \subseteq A$ za koje je $B \subseteq X$. Množina $S(A)$ je uređena relacijom $\subseteq$, i B je njen početni elemenat, tj. $B \subseteq \cdot S(A)$. Neka je dalje C proizvoljan lanac od $S(A)$, tj. C je monotona porodica lanaca od A. Prema **L** 2. 3. 6 $\bigcup X = X'$ je lanac od A, odnosno $X' \in S(A)$ a zbog **L** 2. 3. 7 imamo $X' = sup_{S(A)} C$. Dakle za svaki lanac C postoji supremum u $S(A)$, te zbog **L** 2. 3. 5 postoji bar jedan gornji ivični elemenat D u $S(A)$. Iz $D \in S(A)$ sleduje $B \subseteq D$, čime je stav dokazan.

CL 2. 3. 8. *Svaki elemenat neke uređene množine pripada bar jednom maksimalnom lancu.*

Ovo je neposredna posledica prethodnog stava.

L 2. 3. 9. *Ako je x elemenat uređene množine A, a B njen maksimalan lanac, relacija $x \subset \cdot B$ povlači relaciju $x \in B$.*

Stav je očevidan.

Ubuduće ćemo *partitivnu množinu (množinu svih podmnožina)* množine A obeležavati sa $P(A)$.

Sada ćemo dokazati jednu, za naš cilj, vrlo važnu lemu:

L 2. 3. 10. *Neka je $B \subset A$, $S(A) \subseteq P(A)$ i $S'(A) = S(A) \cap P(B)$, pri čemu je A proizvoljna množina. Ako je F maksimalan lanac od $S'(A)$, za koji je $\bigcup_{X \in F} X = X' \in S(A)$, tada je $X' \in F$. X' je završni elemenat od F i za svako $X'' \in S(A)$ relacija $X' \subset X''$ povlači relaciju $\sim (X'' \subseteq B)$.*

Dokaz. Iz $F \subseteq S'(A)$ sleduje $F \subseteq S(A)$, $P(B)$. Iz poslednje relacije izlazi $\bigcup_{X \in F} X = X' \in P(B)$, a kako je prema uslovu same leme $X' \in S(A)$, dobija se $X' \in S'(A)$. Pošto je F maksimalan lanac od $S'(A)$, a kako je $F \cdot \subseteq X'$, zbog **L** 2. 3. 9 imamo $X' \in F$. Iz **L** 2. 3. 3 sleduje da je X' završni elemenat od F. Neka je dalje $X'' \in S(A)$ a takođe $X' \subset X''$. Ako bi bilo $X'' \subseteq B$ (protivno tvrđenju leme), imali bi $X'' \in P(B)$ pa i $X'' \in S'(A)$. S obzirom da je $F \cdot \subseteq X''$, dobija se $X'' \in F$ i $X'' \subseteq \bigcup_{X \in F} X = X'$, odnosno $X'' \subseteq X'$, što protivreči činjenici da je $X' \subset X''$. Dakle pretpostavka da je $X'' \subseteq B$ neodrživa je, te je $\sim (X'' \subseteq B)$, čime je lema u potpunosti dokazana.

L 2. 3. 11. *Ako sistem množina S sadrži bar jednu nepraznu množinu, tada i svaki njegov maksimalan lanac sadrži bar jedan neprazan elemenat.*

L 2. 3. 12. *Ako sistem množina S sadrži bar jednu nepraznu množinu, tada je svaki njen gornji ivični elemenat neprazan.*

Obe su leme očevidne.

2. 4. Ovde ćemo dati neke stavove u vezi sa operatorom P.

L 2. 4. 1. *Ma kakve bile množine A i B, uvek je $P(A) \cap P(B) = P(A \cap B)$.*

L 2. 4. 2. *Ako je $S(A)$ izvestan sistem podmnožina od A, a B proizvoljna množina, onda je $S(A) \cap P(B) = S(A) \cap P(A \cap B)$.*

Dokaz. Iz $X \in S(A) \cap P(B)$ sleduje $X \subseteq A \cap B$, odnosno $X \in P(A \cap B)$ i najzad $X \in S(A) \cap P(A \cap B)$, odakle se dobija

$$S(A) \cap P(B) \subseteq S(A) \cap P(A \cap B). \tag{2. 4. 1}$$

S obzirom da je $A \cap B \subseteq B$, sleduje $P(A \cap B) \subseteq P(B)$ i $S(A) \cap P(A \cap B) \subseteq S(A) \cap P(B)$, što sa (2. 4. 1) potvrđuje tačnost leme.

3. OSNOVNI STAV

3. 1. Pre no što izložimo osnovni rezultat, koji nam daje opšte rešenje postavljenog problema, navešćemo jedan nužan uslov za induktivnost sistema. U vezi sa tim imamo sledeću definiciju:

D 3. 1. 1. *Sistem množina S naziva se prekrivačem množine A, ako je zadovoljena relacija $A \subseteq \bigcup_{X \in S} X$. Kaže se još i da S prekriva množinu A.*

Sada imamo sledeći očevidan stav:

T 3. 1. 1. *Da bi izvestan sistem $S(M)$ podmnožina množine M bio induktivan, nužno je da prekriva M.*

Jasno je da je u ovom slučaju $\bigcup_{X \in S(M)} X = M$. — Ovaj uslov, naravno, u opštem slučaju nije dovoljan.

3. 2. Sada prelazimo na dokaz osnovnog stava.

T 3. 2. 1. *Da bi sistem $S(M)$ podmnožina množine M, koji prekriva M, bio induktivan, nužno je i dovoljno da, ma kakva bila množina $D \subset M$, sistem $S'(M) = S(M) \cap P(D)$, ukoliko nije prazan, sadrži bar jedan maksimalan lanac F za koji je $\bigcup_{X \in F} X = X' \in S(M)$.*

Dokaz. Uslov je nužan. Neka je $S(M)$ induktivan sistem, ali pretpostavimo da uslov stava ipak nije zadovoljen. Postoji dakle bar jedna množina

$$N \subset M \tag{3. 2. 1}$$

takva da je

$$S'(M) = S(M) \cap P(N) \supset \Lambda \tag{3. 2. 2}$$

ali da pri tome ni za jedan maksimalan lanac F od $S'(M)$ ne važi relacija $\bigcup_{X \in F} X' \in X' \in S(M)$. Dakle za svaki maksimalan lanac F od $S'(M)$ imamo

(3. 2. 3) $\qquad\qquad \sim (X' \in S(M)),$

gde je $X' = \bigcup_{X \in F} X$. Sada ćemo pokazati da množine M i N zadovoljavaju oba uslova iz **Pr** 1. 2. 2. Doista iz (3. 2. 2) sleduje da postoji bar jedna množina $A \in S'(M)$ koja zadovoljava uslove $A \subseteq M$, $A \subseteq N$. Dalje $S'(M)$ mora sadržati bar jedan neprazan elemenat. Doista ako ne sadrži nijedan takav elemenat, pošto $S'(M)$ nije prazno, imali bi $S'(M) = \{\Lambda\}$. Ali tada se za maksimalan lanac $F = \{\Lambda\}$ dobija $\bigcup_{X \in F} X = \Lambda \in S'(M)$, odnosno $\Lambda \in S'(M)$, što protivreči pretpostavci (3. 2. 3) (jer je $X' = \Lambda$). Dakle postoji elemenat A koji zadovoljava uslov 1 (**Pr** 1. 2. 2).

Neka je dalje $B \in S(M)$ množina za koju je

(3. 2. 4) $\qquad\qquad \Lambda \subset B \subset M, \; B \subseteq N.$

Pošto iz $B \subseteq N$ sleduje $B \in P(N)$, imamo $B \in S'(M)$. Prema **CL** 2. 3. 8 B pripada bar jednom maksimalnom lancu F od $S'(M)$, a zbog učinjene pretpostavke za $X' = \bigcup_{X \in F} X$ važi relacija (3. 2. 3), pa dakle i relacija $\sim (X' \in F)$. Odavde, na osnovu *leme* 2. 3. 4, sleduje da postoji množina $C \in F$, takva da je $B \subset C$. Očevidno je takođe

(3. 2. 5) $\qquad\qquad B \subset C \subseteq M, \; C \subseteq N.$

Na taj način iz pretpostavke da postoji množina B koja zadovoljava relacije (3. 2. 4), sleduje da postoji i množina C koja zadovoljava relacije (3. 2. 5), što znači da je i uslov 2 (**Pr** 1. 2. 2) ispunjen. Međutim, zbog induktivnosti sistema $S(M)$, sledovalo bi $M \subseteq N$, što protivreči relaciji (3. 2. 1). Dakle uslov stava je nužan.

Uslov je dovoljan. Neka je zadovoljen uslov stava i neka su takođe ispunjeni uslovi iz Pr 1. 2. 2 za sistem $S(M)$; pretpostavimo da je ipak

(3. 2. 6) $\qquad\qquad \sim (M \subseteq N),$

tj. da $S(M)$ nije induktivan sistem za M. Odavde sleduje

(3. 2. 7) $\qquad\qquad M \cap N = D \subset M, \; D \subseteq N,$

a s obzirom na uslov 1 (**Pr** 1. 2. 2) postoji elemenat $A \in S(M)$ za koji je $\Lambda \subset A \subseteq D$, odnosno $A \in P(D)$ i najzad $A \in S'(M) = S(M) \cap P(D)$, što znači da $S'(M)$ sadrži bar jedan neprazan elemenat. Prema pretpostavci postoji bar jedan maksimalan lanac F od $S'(M)$, za koji je $\bigcup_{X \in F} X = X' \in S(M)$, a zbog prvog dela *leme* 2. 3. 10 $X' \in F$. Zbog **L** 2. 3. 1 svaki maksimalan lanac od $S'(M)$ mora sadržati bar jedan neprazan elemenat, iz čega sleduje da je i X' neprazno. Odavde, a pošto je takođe $X' \subseteq D$, imamo s obzirom na (3. 2. 7) $\Lambda \subset X' \subset M$ i $X' \subseteq N$. Na osnovu uslova 2 (**Pr** 1. 2. 2) sleduje da postoji elemenat $X'' \in S(M)$ takav da je $X' \subset X'' \subseteq M$ i $X'' \subseteq N$, odakle se dobija $X'' \subseteq M \cap N = D$, odnosno

$$(3.\ 2.\ 8) \qquad X'' \subseteq D.$$

Međutim, prema drugom delu *leme* 2. 3. 10, za svako X'', za koje je $X' \subset X''$, sleduje $\sim (X'' \subseteq D)$, što protivreči relaciji (3. 2. 8). Zbog ovoga pretpostavka (3. 2. 6) je neodrživa, sistem $S(M)$ je induktivan, a uslov stava je dovoljan. Ovim je stav u celosti dokazan.

S obzirom na **CL** 2. 3. 7, ovaj se stav može ovako formulisati:

T 3. 2. 2. *Da bi sistem* $S(M)$ *podmnožina množine* M, *koji prekriva* M, *bio induktivan, nužno je i dovoljno da, ma kakva bila množina* $D \subseteq M$, *sistem* $S'(M) = S(M) \cap P(D)$, *ukoliko nije prazan, sadrži bar jedan maksimalni lanac* F *za koji je* $\sup_{P(M)} F \in S(M)$.

3. 3. Pri dokazu osnovnog stava pretpostavlja se da u svakoj uređenoj množini postoje maksimalni lanci. I doista njihova egzistencija je dokazana (**L** 2. 3. 8), ali u opštem slučaju samo pod pretpostavkom važenja aksiome izbora. Zbog toga važenje *teoreme* 3. 2. 1 (odnosno 3. 2. 2) izgledalo bi da zavisi od ove aksiome. Međutim pokazaćemo da nije tako i daćemo novu formulaciju osnovnog stava:

T 3. 3. 1. *Da bi sistem* $S(M)$ *podmnožina množine* M, *koji prekriva* M, *bio induktivan, nužno je i dovoljno da ma kakva bila množina* $D \subset M$, *sistem* $S'(M) = S(M) \cap P(D)$, *ukoliko nije prazan, sadrži bar jedan gornji ivični elemenat.*

Najpre ćemo izvesti dokaz služeći se *teoremom* 3. 2. 1. Uslov je nužan. Doista ako je sistem $S(M)$ induktivan, onda prema **T** 3. 2. 1 za svako $D \subset M$ postoji u $S'(M) = S(M) \cap P(D) \supset \Lambda$ maksimalan lanac F za koji je $\bigcup_{X \in F} X = X' \in S(M)$. Pokazaćemo da je X' gornji ivični elemanat od $S'(M)$. Najpre je zbog **L** 2. 3. 10 $X' \in F$. Ako X' nije gornji ivični elemenat, postoji elemenat

$$(3.\ 3.\ 1) \qquad X'' \in S'(M)$$

za koji je $X' \subset X''$. Međutim, opet na osnovu L 2. 3. 10, imamo $\sim (X'' \subseteq D)$, odnosno $\sim (X'' \in P(D))$, i najzad $\sim (X'' \in S'(M))$, što protivreči relaciji (3. 3. 1). Dakle uslov je nužan.

Uslov stava je dovoljan. Ako je X' gornji ivični elemenat od $S'(M) \supset \Lambda$, onda za svaki maksimalan lanac F od $S'(M)$, koji sadrži X', važi relacija $\bigcup_{X \in F} X = X'$, jer u suprotnom slučaju X' ne bi bilo gornji ivični elemenat. Dakle prema **T** 3. 2. 1 $S(M)$ je induktivan sistem.

Sada ćemo izvesti direktan dokaz, koji neće pretpostavljati egzistenciju maksimalnih lanaca, a ni važenje aksiome izbora.

Uslov je nužan. Neka je $S(M)$ induktivan sistem za množinu M, ali pretpostavimo da uslov iz **T** 3. 3. 1 nije zadovoljen, tj. da postoji množina

$$N \subset M \tag{3. 3. 2}$$

takva da sistem $S'(M) = S(M) \cap P(N) \supset \Lambda$ nema nijednog gornjeg ivičnog elementa. Sada ćemo pokazati da su uslovi iz **Pr** 1. 2. 2 zadovoljeni. Pošto $S'(M)$, prema pretpostavci, nije prazan sistem, postoji bar jedan elemenat $A \in S'(M)$, koji zadovoljava uslove $A \subseteq M$ i $A \subseteq N$. Dalje $S'(M)$ mora da sadrži bar jedan neprazan elemenat. Doista u suprotnom slučaju bilo bi $S'(M) = \{\Lambda\}$, odakle je očevidno da je $\Lambda \in S'(M)$ gornji ivični elemenat, što protivreči pretpostavci. Dakle postoji elemenat $A \in S'(M)$, koji zadovoljava uslov 1 (**Pr** 1. 2. 2).

Neka je dalje $B \in S'(M)$ množina koja zadovoljava relacije

$$\Lambda \subset B \subset M, \quad B \subseteq N. \tag{3. 3. 3}$$

Iz $B \subseteq N$ sleduje $B \in P(N)$, pa dakle i $B \in S'(M)$. Pošto B nije gornji ivični elemenat od $S'(M)$, postoji bar jedna množina $C \in S'(M)$ za koju je $B \subset C$, odnosno

$$B \subset C \subseteq M, \quad C \subseteq N. \tag{3. 3. 4}$$

Dakle iz pretpostavke (3. 3. 3) sleduje da postoji množina C koja zadovoljava relacije (3. 3. 4), što znači da je i uslov 2 (**Pr** 1. 2. 2) zadovoljen. Međutim, zbog induktivnosti sistema $S(M)$, imali bi $M \subseteq N$, što protivreči relaciji (3. 3. 2). Dakle uslov stava je nužan.

Uslov je dovoljan. Neka je zadovoljen uslov iz **T** 3. 3. 1 i neka su takođe ispunjeni uslovi iz **Pr** 1. 2. 2 za elemente sistema $S(M)$, ali pretpostavimo da je ipak

$$\sim (M \subseteq N), \tag{3. 3. 5}$$

tj. da $S(M)$ nije induktivan sistem. Odavde sleduje

$$M \cap N = D \subset M, \quad D \subseteq N, \tag{3. 3. 6}$$

a s obzirom na uslov 1 (**Pr** 1. 2. 2) postoji elemenat $A \in S(M)$ za koji je $\Lambda \subset A \subseteq D$, odnosno $A \in P(D)$, pa najzad i $A \in S'(M) = S(M) \cap P(D)$, što znači da $S'(M)$ sadrži bar jedan neprazan elemenat. Prema pretpostavci samoga stava $S'(M)$ sadrži bar jedan gornji ivični elemenat B koji, zbog **L** 2. 3. 12, nije prazan. Dakle odavde i iz (3. 3. 6) imamo da za B važe relacije $\Lambda \subset B \subset M$, $B \subseteq N$. Na osnovu uslova 2 (**Pr** 1. 2. 2) sleduje da postoji elemenat $C \in S(M)$ za koji je

$$B \subset C \subseteq M, \quad C \subseteq N, \tag{3. 3. 7}$$

odakle se dobija $C \subseteq M \cap N = D$, odnosno $C \subseteq D$. Odavde imamo $C \in P(D)$, zatim $C \in S'(M)$. Kako je B gornji ivični elemenat, sledovalo bi $\sim (B \subset C)$, što protivreči prvoj od relacija (3. 3. 7). Zbog ovoga pretpostavka (3. 3. 5) je neodrživa, sistem $S(M)$ je induktivan, a uslov stava je dovoljan. Ovim je *teorema* 3. 3. 1 u celosti dokazana.

Napomenimo da će, pri ispitivanju induktivnosti nekog sistema, biti upotrebljavan kako kriterijum izražen *teoremom* 3. 2. 1 tako i onaj izražen *teoremom* 3. 3. 1, prema tome koji je u konkretnom slučaju pogodniji.

3. 4. Uvešćemo neke nove definicije koje će nam omogućiti uprošćavanje formulacije osnovnog stava.

D 3. 4. 1. *Neka je $S(M)$ proizvoljan sistem podmnožina množine M. Potsistem $S'(M) = S(M) \cap P(D)$, gde je $D \subseteq M$, nazivaćemo vezanim za D, a D bazom potsistema.*

D 3. 4. 2. *Sistem $S(M)$ podmnožina množine M, čiji svaki neprazan potsistem, vezan za proizvoljnu množinu $D \subset sup_{P(M)} S(M)$, ima bar jedan gornji ivični elemenat, naziva se potencijalnim sistemom za množinu M.*

Sada ćemo kriterijum induktivnosti formulisati ovako:

T 3. 4. 1. *Da bi sistem $S(M)$ podmnožina množine M bio induktivan, nužno je i dovoljno da je potencijalan za množinu M i da je prekriva.*

Napomenimo da u *teoremama* 3. 2. 1, 3. 2. 2 i 3. 3. 1 stoji $D \subset M$ umesto $D \subset sup_{P(M)} S(M)$, što je isto s obzirom da $S(M)$ prekriva M, jer je tada $sup_{P(M)} S(M) = M$ (**CL** 2. 3. 7).

Kao specijalan slučaj navodimo stav:

T 3. 4. 2. *Da bi potpuno uređen sistem $S(M)$ podmnožina množine M bio potencijalan, nužno je i dovoljno da je za svaki lanac F, ukoliko je neprazan, $sup_{P(M)} F \in S(M)$ samo ako je $sup\, F \neq sup_{P(M)} S(M)$.*

Dokaz. Uslov je nužan. Neka je $S(M)$ potencijalni sistem za M, $F \subseteq S(M)$ proizvoljan neprazan lanac za koji je

$$(3.\ 4.\ 1) \qquad sup_{P(M)} F = D \subset sup_{P(M)} S(M).$$

Zbog potencijalnosti sistema $S(M)$, sistem

$$(3.\ 4.\ 2) \qquad S'(M) = S(M) \cap P(D)$$

ima bar jedan gornji ivični elemenat koji je jednovremeno i završni elemenat potpuno uređene množine $S'(M)$, tj. elemenat $sup_{S'(M)} S'(M) = sup_{P(M)} S'(M)$. Odavde je

$$(3.\ 4.\ 3) \qquad sup_{P(M)} S'(M) \in S(M).$$

Pošto je iz (3. 4. 1) $F \cdot \subseteq D$, odnosno $F \subseteq P(D)$, sleduje $F \subseteq S'(M)$, a zbog (3. 4. 2) $F \subseteq S'(M) \subseteq P(D)$. Odavde imamo $sup_{P(M)} F \subseteq sup_{P(M)} S'(M) \subseteq sup_{P(M)} P(D)$, odnosno $D \subseteq sup_{P(M)} S'(M) \subseteq D$, odakle je zbog (3. 4. 3) i (3. 4. 1) $sup_{P(M)} F \in S(M)$, što je trebalo i dokazati.

Uslov je dovoljan. Doista za $D \subset sup_{P(M)} S(M)$ imamo potpuno uređenu množinu $S'(M) = S(M) \cap P(D)$ za koju je $sup_{P(M)} S'(M) \in S(M)$ ukoliko je $S'(M) \supset \Lambda$. Kako iz $S'(M) \subseteq P(D)$ sleduje $sup_{P(M)} S'(M) \subseteq sup_{P(M)} P(D) = D$, imamo i $sup_{P(M)} S'(M) \in P(D)$, odnosno $sup_{P(M)} S'(M) \in S'(M)$, što znači da je $sup_{P(M)} S'(M)$ gornji ivični elemenat u $S'(M)$ i da je sistem $S(M)$ potencijalan.

4. INDUKTIVNI SISTEMI

4. 1. Iz dosadašnjeg izlaganja izlazi da je za problem matematičke indukcije pojam potencijalnog sistema od naročitog značaja, i prema tome proučavanje tih sistema ima veliku važnost.

Navešćemo neke vrlo opšte induktivne sisteme. Najpre dajemo sledeće definicije:

D 4. 4. 1. *Sistem $S(A)$ podmnožina množine A naziva se neprekidnim ako za svaki njegov lanac F iz relacije $X' = sup_{P(A)} F \neq sup_{P(A)} S(A)$ sleduje $X' \in S(A)$.*

D 4. 1. 2. *Sistem S proizvoljnih množina naziva se apsolutno zatvorenim u odnosu na operator* U, *ako je za svako $F \subseteq S$ i $\bigcup_{X \in F} X \in S$.*

Sada imamo sledeće stavove:

T 4. 1. 1. *Svaki neprekidan sistem $S(M)$ podmnožina množine M potencijalan je za M.*

Dokaz. Neka je $S'(M) = S(M) \cap P(D)$, pri čemu je $D \subset sup_{P(M)} S(M)$. Lako se dokazuje da je za svaki maksimalan lanac F od $S'(M)$, zbog $sup_{P(M)} F \neq sup_{P(M)} S(M)$, $sup_{P(M)} F$ gornji ivični elemenat od $S'(M)$.

CT 4. 1. 1. *Svaki neprekidan sistem $S(M)$ podmnožina množine M, koji prekriva M, induktivan je za M.*

T 4. 1. 2. *Svaki sistem $S(M)$ podmnožina množine M, apsolutno zatvoren u odnosu na operator* U, *potencijalan je za množinu M.*

Dokaz. Jasno je da je za svaki sistem $S'(M) = S(M) \cap P(D)$, $D \subseteq M$, množina $\bigcup_{X \in S'(M)} X$ njegov gornji ivični elemenat.

CT 4. 1. 2. *Svaki sistem $S(M)$ podmnožina množine M koji prekriva M, apsolutno zatvoren u odnosu na operator* U, *induktivan je za M.*

W. SIERPIŃSKI [22, 165] navodi specijalan slučaj kada je $S(M)$ potpuno uređena množina. Tu je za $S(M)$ upotrebljen termin *„potpuno aditivan sistem"*.

CCT 4. 1. 2. *Partitivna množina $P(M)$ proizvoljne množine M induktivan je sistem za M* (vidi direktan dokaz [5, 110—111]).

T 4. 1. 3. *Svaki konačan sistem $S(M)$ podmnožina množine M potencijalan je a u koliko prekriva M, takođe induktivan za M.*